

Некаторыя асаблівасці вобразна-фразеалагічнай сістэмы

ў творчасці В. Дунін-Марцінкевіча:

да праблемы аўтарства “Пінскай шляхты”

Выказаная 11 гадоў таму Н. Мячкоўскай галавакружная гіпотэза, што В. Дунін-Марцінкевіч не ёсць аўтарам “Пінскай шляхты”, была абвергнутая многімі дасведчанымі спецыялістамі. Варта згадаць публікацыі Л. Тарасюк [6], Г. Кісялёва [3], М. Хаўстовіча [7; 8; 9; 10]. Прыведзеныя гэтымі даследчыкамі аргументы, здаецца, цалкам і назаўжды закрываюць пытанне. Але з размоваў з калегамі мне вядома, што гіпотэза Н. Мячкоўскай, як стрэмка, засела ў свядомасці многіх. А гэта азначае, што да праблемы аўтарства “Пінскай шляхты” трэба вяртацца зноў і зноў.

Адразу прызнаюся: тое, што я тут збіраюся агучыць, сталася пабочным эфектам даследавання, вельмі далёкага ад “Пінскай шляхты”. Займаючыся зусім іншай тэмай, я перачытвала паэтычны эпас В. Дунін-Марцінкевіча і яго вершы. Кожны, хто заглябляецца ў гэты матэрыял, можа заўважыць, што ў ім багата паўтаральных элементаў, слоў і выразаў, якія вандруюць з твора ў твор. Так бы мовіць, майструючы свае паэтычныя механізмы, В. Дунін-Марцінкевіч там і сям замілавана ўкручваў у іх ідэнтычныя шрубкі і гаечкі. Мне захацелася праверыць, ці не сустрэнуцца яны і ў “Пінскай шляхце”. І, натуральна, я пераканалася, што іх там мноства.

Вобразная сістэма. Возьмем толькі адзін невялікі фрагмент “Пінскай шляхты” — маналог Куторгі з 5-й з’явы — і прааналізуем яго з вышэйазначанага пункту гледжання. Стары залётнік абвяшчае нам, што ў Марысі “щочки — вось малынкі, красныя” [2, т. 1, с. 253]. Бадай, няма ніводнага беларускамоўнага твора В. Дунін-Марцінкевіча, дзе б не выкарыстоўвалася гэтае параўнанне з “малінкай”. Больш за тое, у творчасці пісьменніка гэты троп фактычна набывае статус універсальнага: з малінкай параўноўваецца ўсё запар, часцей за ўсё — жанчыны і паасобныя элементы іх аблічча (“жонка, як малінка”, “сястра красна, як малінка”, “губкі, баш малінкі” і г. д.), але і мужчын В. Дунін-Марцінкевіч не крыўдзіць (напрыклад, Гапон з аднайменнай вершаванай аповесці “прыгожы, як маліна”).

Куторга тым часам працягвае свой маналог: “...губкі — бачицца каралі” [2, т. 1, с. 253]. Гэта таксама адно з улюбёных параўнанняў В. Дунін-Марцінкевіча, аднолькава пашыранае як у беларускамоўных, так і ў польскамоўных яго творах. Напрыклад, у “Травіцы брат-сястрыцы” чытаем: “Яе губкі — баш каралі...” [2, т. 2, с. 233]. Ізноў жа варта адзначыць, што і ў выкарыстанні гэтага параўнання В. Дунін-Марцінкевіч імкнецца да гендернай раўнавагі. Так, у польскамоўнай вершаванай аповесці “Люцынка, альбо Шведы на Літве” ў апісанні галоўнай гераіні фігуруюць “ustka, rzekłbyś korale” [2, т. 2, с. 146], а літаральна праз дзясяткі строф і на твары галоўнага героя матэрыялізуецца гэтка самы атрыбут — толькі ў маскулінным фармаце, без памяншальна-ласкальнага суфікса (“usta, rzekłbyś korale” [2, т. 2, с. 151]). Тут жа згадайма сумныя змены, якія адбыліся ў абліччы нешчаслівага ў шлюбе рыбака Тодара з беларускамоўнага вершаванага апавядання “Злая жонка” (“Быліцы, расказы Навума”):

Гдзе тыя васількі, што ў вачах мігалі?

Гдзе для смеху губы, гдзе на іх каралі? [2, т. 2, с. 249]

Марысю ў цэлым Куторга характарызуе як “лакомы, баш, кусочик” [2, т. 1, с. 253]. Гэтая дзівосная метафара досыць нечакана ўсплывае і ў Марцінкевічавым перакладзе “Пана Тадэвуша”:

Меў толькі адну дочку, маўляў анялочак!
То ж шляхта, паны бралісь — жадны то кусочак! [2, т. 2, с. 469]

Ці трэба казаць, што ў А. Міцкевіча нічога падобнага не было:

... miał jedyne dziecko,
Córkę piękną jak anioł; więc się zalecało
Stolnikównie i szlachty, i panią niemało [4, s. 49].

Магчыма прэрчанне, што ўсе гэтыя “малінкі-каралі” робяць уражанне чагосьці быццам бы фальклорнага паходжання і адпаведна могуць сустрацца і ў тэкстах іншых аўтараў. Але я хачу звярнуць вашу ўвагу на надзвычай высокую канцэнтрацыю паўтаральных элементаў у параўнальна невялікім фрагменце тэксту.

Можна прывесці і прыклад пашыранага ў творах В. Дунін-Марцінкевіча параўнання, значна больш экзатычнага за ўсе разгледжаныя вышэй. У “Пінскай шляхце” Куторга спявае:

Дывчата нашы — се лані!
Краснэйшы, як ясны пани... [2, т. 1, с. 268]

У выкананні Куторгі гэтыя “лані” падаюцца досыць арганічнымі: усё-такі ён схільны да надзвычай напышлівай манеры выказвацца. Значна больш дзіўнае ўражанне робіць “лань” у іншым творы В. Дунін-Марцінкевіча — вершаванай аповесці “Купала”. Вось як тут апісваецца рэакцыя вясковай дзяўчыны Агаткі на нясціплую прапанову паніча:

Разумная дзеўка, помня боязьн Бога,
Маўляў ад гадзюкі, ад свайго мілога
Пугліваю ланяй яна уцякае... [2, т. 1, с. 447]

Натуральна, у тэксце з падзагалоўкам “народная аповесць” гэтая “пуглівая лань” выглядае іншапланецянкай. Відаць, не ў апошнюю чаргу яе меў на ўвазе У. Сыракомля, калі ў рэцэнзії на “Купалу” пісаў: “Мы раілі б толькі аўтару, каб пазбягаў... кніжных зваротаў...” [5, с. 306]. Аднак варта зазначыць, што беларускія лані з твораў В. Дунін-Марцінкевіча істотна адрозніваюцца ад стэрэатыпных паэтычных сімвалаў грацыёзнасці, пра што мы даведваемся з верша “Заўтра Спаса, кажуць людзе...”, дзе ёсць наступныя радкі:

Не купляй мяса, а з сваей гавяды,
Здаровай, маладой і тлустай, як лані,
Кармі сямейку, гасцей і чаляды... [2, т. 2, с. 386]

Зразумела, было б вельмі эфектна сказаць, што гэтыя тлустыя лані ставяць тлустую кропку ў пытанні пра аўтарства “Пінскай шляхты”. Але, на вялікае няшчасце, я ўпалявала яшчэ як мінімум адну (таксама вельмі дзіўную) лань у беларускай літаратуры XIX ст. Маю на ўвазе радок з паэмы Ф. Багушэвіча “Кепска будзе!": “...І цялушка, як лань, пала...” [1, с. 50]. Аднак даводзіцца канстатаваць, што ніводны паасобны паўтаральны элемент не мае вырашальнага значэння — значэнне мае іх сума.

Хаця, шчыра кажучы, мне здаецца, што некаторыя выразы можна лічыць “фірмовым знакам” В. Дунін-Марцінкевіча. Адзін з прыкладаў — выраз “куруцца чупрына”. Звычайна ў творах В. Дунін-Марцінкевіча ён азначае пэўную ступень алкагольнага ап’янення. Так, у апошняй з’яве “Пінскай шляхты”, пасля шматлікіх кубкаў крупніку, Кручкоў кажа: “...Панэ Куторга! у тэбэ яшчэ нэ вельмі курыцца чупрына, ты вэды пункты, а мы поскачем, прыпэваючы” [2, т. 1, с. 267].

У вершаванай аповесці “Гапон” чупрыны пачынаюць курыцца ў першай жа страфе:

Шум, крык, гоман у карчме,
Кіпіць сельская дружына,
Піва, мёд, гарэлку п’е,
Ажны курыцца чупрына [2, т. 1, с. 384].

Аднак з вершаванай аповесці “Халімон на каранацы” мы даведваемся, што чупрыны могуць курыцца і з прычын, не звязаных з алкаголем:

З вялікага жару курацца чупрыны,
Аж дожджык з дзевятай стаў прышчыць гадзіны [2, т. 2, с. 265].

Фразеалогія. Падбор і аўтарская трансфармацыя фразеалагізмаў таксама служаць характарыстыкай індывідуальнага пісьменніцкага стылю. Да ліку ўлюбёных фразеалагізмаў В. Дунін-Марцінкевіча належала прымаўка “наварыць піва” (у значэнні “стварыць праблемную сітуацыю”). Гэты выраз сустракаем практычна ў кожным беларускамоўным тэксце пісьменніка. У “Пінскай шляхце” чытаем: “Куліна (да Ціхана). ...ты сам наварыў пыва, сам яго и попывай здороў...” [2, т. 1, с. 259].

У “Шчароўскіх дажынках”:

Паганага ж піва я ім наварыла,
Нявінную дзеўку на чэсці згубіла! [2, т. 2, с. 131]

У вершаванай аповесці “Купала”:

Вось княжава жонка такога наварыць
Не раз мужу піва, так надакучае,
Што ён сваю долю часта праклінае [2, т. 1, с. 453].

У баладзе “Травіца брат-сястрыца” пра Усцінню гаворыцца: “Вось якога піва наварыла сціха...” [2, т. 2, с. 228].

Таксама трэба звярнуць увагу на фразеалагізм “пачасаць затылак” (у значэнні “задумацца”). Каб гэта было “пачухаць патыліцу”, то і казаць пра тое было б не варта. Але ў “Пінскай шляхце” Куторга некалькі разоў выказвае падазрэнне, што яму давядзецца

менавіта “часаць затылак”, а не “чухаць патыліцу”, — у песні пра юрыста [2, т. 1, с. 252] і ніжэй, у маналогу пра перспектывы шлюбу з Марысяй: “Ой, ой! нэ раз почишу затылок — молодэж, баш пшчолы ульлію, будут облегат мою хату...” [2, т. 1, с. 253]. І ў вершаванай аповесці “Тапон” чытаем:

Коман затылак пачэша
Дый так далей пані брэша... [2, т. 1, с. 395]

Яшчэ адзін прыклад — выраз “хоць расперажыся”. У апошняй з’яве “Пінскай шляхты” Куторга спявае:

Здволь всэго — подывыса!
Еш, пы — хоть разпыражыся! [2, т. 1, с. 267]

У “Шчароўскіх дажынках” чытаем:

...Хлеба ж, сыроў, блінцоў, тучных парасятак,
Міленькі! без ліку, — еш дый апражыся!
Здваль было ўсяго — хоць расперажыся! [2, т. 2, с. 137]

Варта звярнуць увагу, што ў каментарах да аповесці “Шчароўскія дажынкi” сам В. Дунін-Марцінкевіч вылучыў гэты выраз і патлумачыў яго для чытачоў: “Хоць расперажыся — звычайнае прыслоўе селяніна, калі хоча даць зразумець, што на частаванні ўсяго было здаволі” [2, т. 2, с. 143].

Таксама сустракаем гэтую прымаўку і ў вершаванай аповесці “Халімон на каранацы”:

Гарэлки здаволі — пій, хоць апражыся!
Еш сколько угодна, хоць расперажыся [2, т. 2, с. 277].

Наступны прыклад: у тым маналогу Куторгі, які мы разбіралі на самым пачатку, ёсць фраза: “Да и посаг за нёю господарски: одна у батькоў, а старые карбованцы осмыною мэрят...” [2, т. 1, с. 253].

У баладзе “Травіца брат-сястрыца” чытаем:

Мер асмінай карбаванцы,
Каўшом сала на пратак... [2, т. 2, с. 229].

І наастачу — маё любімае. У “Пінскай шляхце” Куторга звяртаецца да Ціхана і Куліны: “Видно, видно! дякуй Богу! Здоровы, вось рыжки боровы [2, т. 1, с. 251].

У пралогу да “Шчароўскіх дажынак” на пытанне пана пра здароўе Навумавай жонкі той адказвае: “Здарова, маўляў баравы рыжочак...” [2, т. 2, с. 123].

Увогуле грыбы рыжыкі чамусьці выклікалі ў В. Дунін-Марцінкевіча трывалыя асацыяцыі са здароўем. Гэта яскрава выявілася, напрыклад, у перакладзе “Пана Тадэвуша” А. Міцкевіча. У арыгінале чытаем:

Kto z najpiękniejszym rydzem do stołu przybędzie,

Ten obok najpiękniejszej panienki usiedzie... [4, s. 71]

У перакладзе В. Дунін-Марцінкевіча гэты фрагмент выглядае наступным чынам:

Хто ў лесе рыжочак здаровы прыглядзе,
Той возля краснай панны пры вячэры сядзе... [2, т. 2, с. 484]

Такім чынам, мы пераканаліся, што тэкст фарса-вадэвіля “Пінская шляхта” ўтрымлівае мноства элементаў, якія шматразова паўтараюцца ў паэтычных творах В. Дунін-Марцінкевіча. Высновы відавочныя.

Літаратура

1. Багушэвіч, Ф. Творы / Ф. Багушэвіч; уклад., прадм. Я. Янушкевіча; камент. У. Содаля, Я. Янушкевіча. — Мінск: Маст. літ., 1991. — 309 с.
2. Дунін-Марцінкевіч, В. Збор твораў: у 2 т. / В. Дунін-Марцінкевіч / уклад. з тэкст. падрыхт., прадм., пер. Я. Янушкевіча. — Мінск: Маст. літ., 2007–2008.
3. Кісялёў, Г. “Пінская шляхта” В. Дуніна-Марцінкевіча: праблемы тэксталогіі і атрыбуцыі / Г. Кісялёў // Acta Albaruthenica. — 2008. — № 8. — С. 98–112.
4. Mickiewicz, A. Pan Tadeusz czyli ostatni zajazd na Litwie / A. Mickiewicz. — Wrocław: Ossolineum, 1981. — 399 s.
5. Пачынальнікі: з гіст.-літар. матэрыялаў XIX ст. / уклад. Г. В. Кісялёў; рэд. В. В. Барысенка, А. І. Мальдзіс. — 2-е выд. — Мінск: Беларус. навука, 2003. — 549 с.
6. Тарасюк, Л. Загадка аўтарства “Пінскай шляхты” / Л. Тарасюк // Працы кафедры гісторыі беларускае літаратуры Белдзяржуніверсітэта: навук. зб. / пад агульн. рэд. М. Хаўстовіча. — Мінск, 2002. — Вып. 2. — С. 84–89.
7. Хаўстовіч, М. Атрыбуцыя “Пінскае шляхты”: новыя гіпотэзы / М. Хаўстовіч // Acta Albaruthenica. — 2009. — № 9. — С. 35–51.
8. Хаўстовіч, М. Вакол “Пінскае шляхты” / М. Хаўстовіч // ...Пачуць, як лёсу валяцца муры. Памяці Генадзя Кісялёва: навук. зб. / уклад. Л. Кісялёва, А. Фядута; пад навук. рэд. А. Мальдзіса. — Мінск: Лімарыус, 2009. — С. 256–271.
9. Хаўстовіч, М. Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч як аўтар “Пінскае шляхты” / М. Хаўстовіч // Шляхамі да беларускасці: нарысы, артыкулы, эсэ. — Варшава, 2010. — С. 553–573.
10. Хаўстовіч, М. Загадка “Пінскай шляхты”? / М. Хаўстовіч // Працы кафедры гісторыі беларускае літаратуры Белдзяржуніверсітэта: навук. зб. / пад агульн. рэд. М. Хаўстовіча. — Мінск, 2002. — Вып. 2. — С. 90–96.